

УДК 376.1-056.2/3:373.3/5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/55-3-46>**Володимир ШЕВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0003-0119-3206*

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри спеціальної освіти

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *shevchenko_volodumir@ukr.net*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

У статті розкрито теоретико-методологічні засади дослідження системи спеціальної освіти в Україні та Польщі. Автором охарактеризовано методологічну функцію історико-педагогічного порівняльного дослідження для освітньої сучасності України, формування цілісної системи знань про історико-педагогічні процеси в галузі спеціальної освіти двох країн, роль педагогічних концепцій минулого та їхній зв'язок з сучасним реформуванням системи освіти.

Автор відзначає, що забезпечення права і комфортних умов на освіту дітей з особливими потребами є необхідною характеристикою демократичного цивілізованого суспільства. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть. Реалізація прав на освіту дітей з обмеженими можливостями розглядається як одне з найважливіших завдань державної політики в галузі спеціальної освіти. Тому система спеціальної освіти в Україні є інститутом держави, яка виникає і розвивається як особлива форма реалізації його ціннісних орієнтацій та культурних норм суспільства. Внаслідок цього кожен етап розвитку європейських національних систем спеціальної освіти співвідноситься з певним періодом в еволюції ставлення держави до осіб з особливими потребами.

В той же час темпи та глибина перетворень ще не повною мірою відповідають потребам держави та суспільства. Одержання відповіді на питання сучасності пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів педагогічних ідей, фактів, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулих років.

Автор зазначає, що без ґрунтового аналізу історико-педагогічного процесу розвитку спеціальної освіти в Україні не можливе цілісне розуміння сучасних ідей розвитку спеціальної освіти, досить складно удосконалити існуючі надбання, методики, системи і методи навчання тощо.

Акцентовано, що виконання історико-педагогічних досліджень вимагає нарративізації, яка вибудовується із врахуванням документальних джерел та окремих фактів, описів, наукових узагальнень, з прагненням у минулому віднайти витоки провідних наукових ідей сучасності.

Ключові слова: спеціальна освіта в Україні та Польщі, історико-педагогічні дослідження, історико-педагогічний процес, порівняльна педагогіка, діти з особливими потребами.

Volodymyr SHEVCHENKO,*orcid.org/0000-0003-0119-3206*

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Professor at the Department of Special Education

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *shevchenko_volodumir@ukr.net*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SPECIAL EDUCATION SYSTEM RESEARCH IN UKRAINE AND POLAND

The article reveals the theoretical and methodological foundations of the study of special education system in Ukraine and Poland. The author characterizes the methodological function of historical and pedagogical comparative research for the educational modernity of Ukraine, the formation of a holistic system of knowledge about historical and pedagogical processes in the field of special education of the two countries, the role of pedagogical concepts of the past and their connection with the modern reform of the education system.

The author notes that ensuring the right and comfortable conditions for the education of children with special needs is a necessary characteristic of a democratic civilized society. The level of support, humanism and tolerance towards children with special needs, the ability to provide them with affordable and quality education are indicators of the degree of development of the society in which they live. The realization of the right to education of children with disabilities is considered as one of the most important tasks of the state policy in the field of special education. Therefore, the system of

special education in Ukraine is an institution of the state, which emerges and develops as a special form of implementation of its value orientations and cultural norms of society. As a result, each stage of development of European national systems of special education correlates with a certain period in the evolution of the state's attitude to persons with special needs.

At the same time, the pace and depth of transformations do not yet fully meet the needs of the state and society. Obtaining answers to the questions of the present is associated with a thoughtful understanding of the past, an objective assessment of historical realities, the study of the historical roots of pedagogical ideas, facts, theories, concepts, and the experience of teachers of the past.

The author notes that without a thorough analysis of the historical and pedagogical process of the development of special education in Ukraine, a holistic understanding of modern ideas of special education development is impossible, it is quite difficult to improve existing achievements, methods, systems and methods of teaching, etc.

It is emphasized that the implementation of historical and pedagogical research requires narrativization, which is built taking into account documentary sources and individual facts, descriptions, scientific generalizations, with the desire to find the origins of the leading scientific ideas of the present in the past.

Key words: *special education in Ukraine and Poland, historical and pedagogical research, historical and pedagogical process, comparative pedagogy, children with special needs.*

Постановка проблеми. Історичний розвиток людства неможливо уявити без його центральної складової – освіти, зміст якої змінюється відповідно до соціально-політичних, економічних, духовно-ціннісних детермінант епох.

Інтеграція стає основою всіх перетворень в освіті. Національні освітні системи вступають в епоху безперервного реформування, головною метою якого є підвищення якості освіти у процесі зближення різних національних систем освіти. Різні держави і міжнародні організації просувають ідею єдиного освітнього простору, пропонують різноманітні способи взаємодії в освіті. Формування світового, зокрема європейського, освітнього простору здійснюється у процесі реформування національних систем освіти у напрямі їх інтеграції. Водночас кожна країна зберігає і розвиває те позитивне, що дозволяє ідентифікувати систему освіти як національну, що виокремлює її як оригінальну систему і робить привабливою для європейської спільноти. Тому інноваційні зміни в системі освіти, зокрема і спеціальній, кожної країни є стратегічно зумовленими і закономірними, а реформування її структури та змісту здійснюються відповідно до вимог суспільства та часу (Очеретенко, Лукановська, Сосновська, 2017).

З огляду на це, для розбудови та модернізації національної системи освіти, зокрема і спеціальної, важливими є порівняльні дослідження систем спеціальної освіти різних країн між собою, яких на сьогодні вкрай недостатньо.

Аналіз досліджень. Розумінню та усвідомленню теоретико-методологічних засад нашого дослідження сприяли праці науковців в галузі філософії освіти, теорії та історії загальної і спеціальної освіти Д. Азбукіна, В. Андрущенко, В. Бондаря, Б. Гершунського, Н. Гупана, О. Дьячкова, І. Єременка, І. Зязюна, Л. Куненко, М. Малофєєва, В. Синьова, О. Сізової, М. Супруна, О. Сухомлинської, В. Феоктістової, М. Ярмаченка та ін.

Зазначимо, що у галузі історії загальної педагогіки розроблено теоретико-методологічну базу, концептуальні засади розвитку цієї науки, визначено принципи, методи та підходи до розгляду історико-педагогічного процесу в його динаміці (Н. Гупан, П. Каптерев, В. Онопрієнко, О. Сухомлинська та ін.). Проте у галузі спеціальної освіти нами таких досліджень не виявлено.

Нами було встановлено, що у спеціальній освіті двох країн існують фундаментальні дослідження розвитку її окремих напрямків – сурдопедагогіки (Т. Єжова, С. Кульбіда, О. Таранченко, О. Шевченко, М. Ярмаченко, U. Eckert, K. Kirejczyk, D. Podgórska-Jachnik, V. Szczepankowski), тифлопедагогіки (С. Федоренко, О. Щербина, J. Kuczyńska-Kwapisz), олігофренопедагогіки (В. Бондар, О. Гаврилов, В. Золотоверх, Л. Одинченко, М. Супрун, M. Belza, E. Kulesza, V. Szczupał, M. Zaorska, G. Zarębska), логопедії (Т. Берник, Ж. Ковальчук, О. Потапенко, E. Minczakiewicz, A. Płusajska-Otto, J. Porayski-Pomsta). У своїх дослідженнях автори намагалися систематизувати інформацію і матеріали щодо історії розвитку навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами в Україні та Польщі. Також в польській джерельній базі було виявлене дослідження Івони Хжановської (Iwona Chrzanowska) «Спеціальна педагогіка. Від традиції до сучасності» (2018).

В Україні та Польщі також є дослідження окремих питань спеціальної освіти, переважно досліджуються окремі постаті (наприклад, внесок О. Щербини в становлення та розвиток тифлопедагогіки (Л. Кулик), внесок І.Г. Єременка у становлення сучасної корекційної педагогіки (Н. Кравець), внесок М.Д. Ярмаченка в розвиток спеціальної освіти (Н. Клишко), науковий та життєвий шляхи Є.Ф. Соботович (Є. Линдіна), внесок Марії Гжегожевської у розвиток спеціальної педагогіки (А. Hryniiewicka), Галина Божишків-

ська – спомини (M. Marek-Ruka), ідеї Альберта Швейцера в сучасній спеціальній педагогіці (J. Binnebesel), внесок Ядвіги Баран в розвиток спеціальної педагогіки (K. Wita-Banaszak) та інші.

Зазначимо, що ці дослідження виявилися фрагментарними, вони неспроможні репрезентувати загальне уявлення про розвиток системи спеціальної освіти в Україні та Польщі.

Метою статті є розкриття теоретико-методологічних засад дослідження системи спеціальної освіти в Україні та Польщі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток незалежної Української держави, формування громадянського суспільства передбачає вдосконалення освітнього простору. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст. особлива увага приділяється вихованню особистості, здатної орієнтуватися «в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки», підготовленої до життя й праці в суспільстві. Розв'язання цього завдання пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів педагогічних ідей, фактів, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулих років. У зв'язку з цим актуалізується проблема об'єктивного аналізу історико-педагогічних надбань (Федоренко, 2010).

За твердженням відомого історика психології М. Ярошевського, про історію всіх без винятку галузей науки потрібно говорити в двох площинах: «... історія – це реальний процес, що протікає в часі та просторі, який йде своїм напрямом незалежно від того, яких поглядів на нього дотримуються ті чи інші індивіди. Але коли виникає спеціальна наука про цей процес, вона ставить за мету відтворити його цілісну та правдиву картину, реконструювати цей процес в усій його істинності та закономірності протікання за допомогою наукових методів та понять, що витримують сувору перевірку фактами, критично проаналізовані, приведені до певної системи. В цьому випадку історія науки сама стає спеціальною, відмінною від інших наукою» (Супрун, 2017).

Соціально-економічні трансформації, що нині відбуваються в Україні, зміна та чітке окреслення пріоритетних напрямків гуманітарної політики держави, людиноцентричний характер всього освітнього процесу потребують перегляду ставлення до педагогічної науки в цілому, а особливо – до теорії спеціальної освіти. На нашу думку, це неодмінно наповнить сучасне суспільство культурологічно-гуманістичним змістом, що є невід'ємною складовою загальнокультурного зростання народу (Ковальчук, 2020). Це потребує здійснення науко-

вих досліджень в порівняльному аспекті. Відповідно для порівняння двох систем спеціальної освіти в історичному ракурсі нами були обрані країни, які мають спільні кордони, культуру та ментальність, а саме Україна та Польща.

У контексті розкриття теми вважаємо за доцільне, насамперед, розкрити зміст таких основних категорій та понять як «освіта», «спеціальна освіта», «система освіти» «система спеціальної освіти» в Україні та Польщі, адже вони мають певні відмінності (Ковальчук, 2020).

Освіта (в Україні) – це цілеспрямована пізнавальна діяльність людей з отримання знань, умінь та навичок або щодо їх вдосконалення. Процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості (Єжова, 2013).

Освіта (edukacja в Польщі) – це усі процеси та взаємодії, спрямовані на зміну людей, особливо дітей та підлітків, відповідно до ідеалів та освітніх цілей, що панують у даному суспільстві (Окоп, 1998).

Спеціальна освіта (в Україні) – дошкільна, загальна та професійна освіта, для отримання якої особам з обмеженими можливостями здоров'я створюються спеціальні умови (Локшина, 2014).

Спеціальна педагогіка («pedagogika specjalna» в Польщі) – це галузь польської педагогіки, головним об'єктом інтересу якої є люди, які потребують підтримки та допомоги у подоланні різних труднощів, що заважають їх розвитку та соціальному функціонуванню (Pedagogika specjalna. Вилучено із https://pl.wikipedia.org/wiki/Pedagogika_specjalna).

Система освіти (в Україні) – це сукупність складників освіти, рівнів і ступенів освіти, кваліфікацій, освітніх програм, стандартів освіти, ліцензійних умов, закладів освіти та інших суб'єктів освітньої діяльності, учасників освітнього процесу, органів управління у сфері освіти, а також нормативно-правових актів, що регулюють відносини між ними. Вона складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти (Засенко, 2010).

Система освіти («system edukacji» в Польщі) – це організаційна структура освіти, створена польською державою, що забезпечує, зокрема, реа-

лізацію права на освіту через освіту, виховання та піклування (Pilich, 2009). Система освіти включає державні та недержавні дитячі ясла, дитячі садки, початкові школи, загальноосвітні школи, післяшкільні школи, школи мистецтв, спеціальні школи, а також навчальні заклади та заклади догляду. Система освіти не включає вищі навчальні заклади (університети) (Bała, 2009).

Важливо звернути увагу на термінологічно-понятійний апарат спеціальної освіти. Ми погоджуємося із дослідницею Г. Ніколаї, що у польській педагогіці, коли йдеться про освіту як процес підготовки фахівця та формування його особистості, використовується термін «*kształcenie*». Для більш широкої характеристики загальних освітньо-виховних процесів обирається термін «*edukacja*», а термін «*oświata*», що зовнішньо подібний до українського «*освіта*», використовується лише тоді, коли йдеться про освітню систему з її структурними підрозділами – систему загальноосвітнього шкільництва, систему освіти дорослих, систему педагогічної освіти тощо (Ніколаї, 2008). В Польщі на позначення спеціальної освіти використовується термін «*pedagogika specjalna*», що є аналогом українського терміну «*спеціальна освіта*». Для позначення осіб з інвалідністю та особливими освітніми потребами використовується узагальнений термін «*ludzie niepełnosprawni*» або «*dzieci z niepełnosprawnością*».

В основу вивчення системи спеціальної освіти нами покладені ідеї А. Моля, засновника теорії соціодинаміки, які при вивченні соціодинаміки допомоги особам з інвалідністю надають можливість усвідомити закономірності процесів і тенденцій, що відбуваються в освітній галузі, теоретично їх пояснити та осмислити; встановити послідовність та циклічність змінюваності певних фактів і процесів тощо (Дем'яненко, 2015).

Важливе місце в узагальненні та теоретичному осмисленні ретроспективних процесів еволюції системи спеціальної освіти належить її історії. Реформаційні процеси сьогодення та їх вплив на систему освіти осіб з особливими потребами зумовлюють необхідність здійснення історико-педагогічного аналізу становлення теорії та практики навчання зазначеної категорії дітей. Це створює передумови для реалізації принципу єдності та наступності історико-педагогічного процесу. Виявлення можливостей його творчого використання і модернізації в сучасних умовах сприятиме подальшому розвитку цієї галузі як науки (Федоренко, 2010).

Історія спеціальної освіти накопичила багато фактів, описів, наукових узагальнень. У них систематизовані та наочно представлені, з одного боку,

різноманітні проблеми навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами та їх наслідки, а з іншого – шляхи та способи актуалізації свідомості суспільства та окремих його представників щодо осіб з інвалідністю і розв'язання цих проблем. У той же час відомо, що будь-які описи та факти історії, особливо історії науки, взяті окремо, самі по собі, без відповідного інтерпретаційного супроводу, аналізу не є науковим знанням. Вони не дають можливості досягти відповідної системності та діалектичності знання, проникнути в значну кількість прямих і дотичних структурно-функціональних, причинно-наслідкових зв'язків та відношень в ньому, вибудувати просторово-часові лінії його взаємозв'язку (Федоренко, 2010).

Для порівняльно-педагогічного дослідження такого характеру джерельну базу складають законодавчі та нормативно-правові матеріали, які дають змогу прослідкувати динаміку історичних процесів, особливості виникнення, становлення та розвитку спеціальної освіти в Україні та Польщі; матеріали періодичних видань; праці українських і польських істориків, учених, педагогів, представників громадськості, які здійснили вагомий внесок у розбудову системи спеціальної освіти двох країн; довідникові та статистичні матеріали; монографії, дисертації, наукові статті, що розкривають основні результати дослідницького пошуку з проблем розвитку системи спеціальної освіти в Україні та Польщі. Вони є засобом передачі наукових знань у часі і просторі; підсумковим етапом дослідження або його певної структурно та логічно завершеної частини; надають змогу своєчасно представити науковій спільноті результат дослідження та зробити доступною нову інформацію, отриману в процесі дослідження; здатні не лише відобразити наявний стан заявленої галузі науки, але і прискорити її розвиток (Ковальчук, 2017).

Водночас в основі дослідження системи спеціальної освіти України та Польщі лежить вивчення соціокультурних чинників становлення та розвитку систем спеціальної освіти, їх взаємозв'язку з соціально-економічним станом країни, ціннісними орієнтирами держави та суспільства стосовно дітей з особливими освітніми потребами, законодавством в сфері освіти та прав людини, станом розвитку теорії та практики спеціальної освіти як інтегративної галузі знань, світовим історико-педагогічним процесом (Ковальчук, 2017).

В основу обґрунтування системи методологічних принципів і методів вивчення історії навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами покладено твердження, відповідно до якого усі засоби дослідження повинні забезпечити точність

реалізації обраних методологічних підходів та можливість вирішення методологічних і теоретичних проблем, актуальних для сучасного етапу розвитку спеціальної освіти як науки (Федоренко, 2010).

Для проведення порівняльного дослідження важливо виділяти такі групи взаємозалежних принципів:

– базові принципи, що лежать в основі відповідних методологічних підходів (принципи системності, структурності, історизму, єдності логічного та історичного, поліпарадигмальності, антропологізму, культуроцентризму тощо);

– принципи, що дозволяють відтворити та узгодити історико-часові, наукові, смислові, аксіологічні, соціальні, суб'єктні й інші паралелі в історико-педагогічному дослідженні (принципи парадигмальної, суб'єктної та ціннісної співвіднесеності історико-педагогічного матеріалу, єдності колективної та індивідуальної творчості у розвитку педагогічного знання, досягнення цілісності педагогічного знання, конструктивно-позитивного аналізу історії спеціальної освіти, синхронного аналізу польської історії спеціальної освіти, наступності, інтегральності, об'єктивності дослідження) (Бобрішев, 2007).

На підставі вищезазначеного нами було охарактеризовано та сформовано теоретико-методологічні основи проведення історико-педагогічного наукового пошуку, які є базовими та раціональними для дослідження.

На сьогодні для історико-наукових досліджень пропонується ціла низка підходів: методологічний, парадигмальний та історико-цивілізаційний, культурологічний, феноменологічний, антропологічний, аксіологічний, особистісно-біографічний, регіональний тощо. Використовуються також загальнонаукові історичні підходи – історико-понятійний, порівняльно-історичний та інші (Ковальчук, 2017).

На наш погляд, найбільш суттєвим, адекватним спеціальній освіті та актуальним завданням вивчення процесів становлення і розвитку системи освіти дітей з особливими потребами є історико-педагогічний та порівняльний підхід. Вихідним поняттям у відповідній методологічній процедурі виступає історико-культурна спадщина, яка передбачає сучасну потребу в будь-якому історичному минулому. Якщо необхідно отримати з цієї спадщини щось педагогічно цінне для сучасності, то треба розглядати її як історико-педагогічне джерело з порівняльним аспектом. У залежності від конкретних потреб це джерело можна трактувати не лише як історико-педагогічне, але й як соціально-педагогічне, філософсько-педагогічне тощо. Таким чином встановлено, що історія спеціальної освіти, спи-

раючись на інтеграцію філософії історії, соціології, художньо-публіцистичної літератури тощо, вивчає історико-педагогічний процес в контексті загального історико-культурного процесу. Тобто історико-педагогічний підхід, що спирається на інтеграцію знань, отриманих в кожній з двох предметних зон, дозволяє відновити цілісну картину педагогічного процесу та розкрити закономірності його розвитку (Федоренко, 2010).

Зазначимо, що в історико-педагогічному знанні суттєвою методологічною основою є цивілізаційний підхід, розроблений Г. Корнетовим, який уможливує розгляд історії педагогіки як нелінійного процесу в складі самобутніх цивілізацій. Цивілізаційні засади охоплюють великі регіональні та часові проміжки, що охоплюють досить значний період часу.

У процесі подальшого визначення теоретико-методологічних засад історико-педагогічного наукового пошуку, на основі відбору та аналізу низки концептуальних підходів дослідження проблеми як провідні, окрім історико-генетичного, що є важливим для обґрунтування етапів дослідження, визначається динамічний, проблемно-хронологічний у поєднанні з компаративістським, системно-синергетичний, міждисциплінарний та прогностичний підходи.

Відповідно до цього, на основі визначення теоретико-методологічних засад та концептуальних підходів було обґрунтовано і розроблено «концептуальне ядро» історико-педагогічного дослідження, сутність якого склав *алгоритм історіографічного порівняльного аналізу національних систем спеціальної освіти України і Польщі* у контексті кожного з етапів його розвитку (див. рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм історіографічного порівняльного аналізу національних систем спеціальної освіти України і Польщі

Розроблений алгоритм свідчить про те, що якісне реформування та модернізація всіх ланок освіти України й імплементація прогресивного, нового освітнього законодавства вимагає перегляду усталених уявлень про особливості навчання, виховання, соціалізації, корекції, компенсації порушених функцій у дітей з особливими освітніми потребами, оновлення методологічних засад реалізації вищезначених процесів, пошуку нових концепцій та освітніх парадигм для такої категорії дітей в історичному досвіді.

Висновки. Таким чином, нами охарактеризовано теоретико-методологічні засади дослідження

системи спеціальної освіти в Україні та Польщі, основу яких складає системний теоретико-методологічний та історико-педагогічний аналіз концептуальних підходів дослідження системи спеціальної освіти двох країн. Історико-педагогічний дослідження, особливо порівняльного характеру, важливі тому, що мають прогностичний характер і є джерелом інформації для реформування системи спеціальної освіти нашої країни.

Подальших розвідок у цьому напрямку потребують дослідження освітнього процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з особливими потребами в Україні та Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'яненко Н.М. Інноваційні трансформації освітнього простору педагогічного університету. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2015. № 130. С. 20.
2. Єжова Т.Є. Організація в Україні освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світлі реалізації Конвенції ООН про права інвалідів: тези доповідей XIII Міжнародна науково-практична конференція (20–21 листопада 2013 р.)*. Київ: Університет «Україна», 2013. С. 26.
3. Засенко В.В. Спеціальна освіта: стан і пріоритети розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. Київ, 2010. № 1. С. 3.
4. Ковальчук Ж.М. Становлення та розвиток спеціальної освіти в Україні: історичний огляд. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2017. № 33. С. 4, 36-37.
5. Ковальчук Ж.М. Становлення та розвиток теоретичних засад логопедії в Україні (друга половина XX століття – початок XXI століття): дис. ... доктора пед. наук: 13.00.03. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2020. 201 с.
6. Локшина О.І. Порівняльно-історичний метод у дослідженнях українських педагогів-компаративістів. *Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти: збірник тез XIV Всеукраїнської історико-педагогічної науково-практичної конференції (14 листопада 2014 р.)*. Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2014. С. 64.
7. Ніколаї Г.Ю. Розвиток музично-педагогічної освіти в Польщі (XX століття): автореф. дис. ... доктора пед. наук. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих Академії педагогічних наук України. Київ, 2008. С. 15.
8. Очеретенко Т.Ю., Лукановська Л.В., Сосновська Т.Г. Реабілітаційний маршрут дітей з особливими потребами в місті Кам'янець-Подільському. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 квітня 2017 р.)*. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2017. С. 225.
9. Супрун М.О. Розвиток олігофренопедагогіки наприкінці 20 – початку 30-х рр. XX ст. *Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології: збірник наукових праць*. Київ, 2017. № 9. С. 119.
10. Федоренко С.В. Тифлопедагогічна проблематика в науково-методичних розробках українських учених. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2010. № 16. С. 215-2017.
11. Бобрышов С.В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания: автореф. дис. на соискание уч. степени док. пед. наук: спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования. Санкт-Петербург, 2007. 39 с.
12. Bała P. Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty. Warszawa, 2009. S. 244.
13. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 1998. S. 84.
14. Pedagogika specjalna. Вилучено із https://pl.wikipedia.org/wiki/Pedagogika_specjalna
15. Pilich M. Ustawa o systemie oświaty. Komentarz. Wyd. 3. Warszawa, 2009. S. 29.

REFERENCES

1. Demianenko N.M. Innovatsiini transformatsii osvithnoho prostoru pedahohichnoho univertsytetu [Innovative transformations of educational space of Pedagogical University]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho univertsytetu*. Serii: Pedahohichni nauky. Chernihiv, 2015. № 130. S. 20. [in Ukrainian].
2. Iezhova T.Ie. Orhanizatsiia v Ukraini osvity ditei z porushenniamy psykhhofizychnoho rozvytku [Organization of education of children with psychophysical development disorders in Ukraine]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei v intehrovanomu osvithnomu seredovyshchi u svitli realizatsii Konventsii OON pro prava invalidiv: tezy dopovidei XIII Mizhnarodna nauko-vo-praktychna konferentsiia (20–21 lystopada 2013 r.)*. Kyiv: Univertsytet «Ukraina», 2013. S. 26. [in Ukrainian].

3. Zasenko V.V. Spetsialna osvita: stan i priorityety rozvytku. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy [Special education: state and priorities of development]. Kyiv, 2010. № 1. S. 3. [in Ukrainian].
4. Kovalchuk Zh.M. Stanovlennia ta rozvytok spetsialnoi osvity v Ukraini: istorychnyi ohliad [Formation and development of special education in Ukraine: historical overview]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. Kyiv, 2017. № 33. S. 4, 36-37. [in Ukrainian].
5. Kovalchuk Zh.M. Stanovlennia ta rozvytok teoretychnykh zasad lohopedii v Ukraini (druha polovyna XX stolittia – pochatok XXI stolittia) [Formation and development of theoretical foundations of speech therapy in Ukraine (second half of the XX century - beginning of the XXI century)]: dys. ... doktora ped. nauk: 13.00.03. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova, Kyiv, 2020. 201 s. [in Ukrainian].
6. Lokshyna O.I. Porivnialno-istorychnyi metod u doslidzhenniakh ukrainskykh pedahohiv-komparatyvistiv [Comparative historical method in the research of Ukrainian comparativist teachers]. Aktualni problemy suchasnykh istoryko-pedahohichnykh doslidzhen shkilnoi osvity: zbirnyk tez KhIV Vseukrainskoi istoryko-pedahohichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (14 lystopada 2014 r.). Kyiv: Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy, 2014. S. 64. [in Ukrainian].
7. Nikolai H.Iu. Rozvytok muzychno-pedahohichnoi osvity v Polshchi (XX stolittia) [Development of music and pedagogical education in Poland (XX century)]: avtoref. dys. ... doktora ped. nauk. Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh Akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. Kyiv, 2008. S. 15. [in Ukrainian].
8. Ocheretenko T.Iu., Lukanovska L.V., Sosnovska T.H. Reabilitatsiinyi marshrut ditei z osoblyvymy potrebamy v misti Kamianski-Podilskomu [Rehabilitation route for children with special needs in Kamianets-Podilskyi]. Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24-25 kvitnia 2017 r.). Kamianets-Podilskyi: «Aksioma», 2017. S. 225. [in Ukrainian].
9. Suprun M.O. Rozvytok olihofrenopedahohiky naprykintsi 20 – pochatku 30-kh rr. XX st. [Development of oligophrenopedagogy in the late 20s - early 30s of the twentieth century]. Teoriia i praktyka spetsialnoi pedahohiky ta psykholohii: zbirnyk naukovykh prats. Kyiv, 2017. № 9. S. 119. [in Ukrainian].
10. Fedorenko S.V. Tyflopedahohichna problematyka v naukovo-metodychnykh rozrobkakh ukrainskykh uchenykh [Typhlopedagogical problems in scientific and methodological developments of Ukrainian scientists]. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. Kyiv, 2010. № 16. S. 215-2017. [in Ukrainian].
11. Bobryshov S.V. Metodologiya istoriko-pedagogicheskogo issledovaniya razvitiya pedagogicheskogo znaniya [Methodology of historical and pedagogical research of pedagogical knowledge development]: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni dok. ped. nauk: spec. 13.00.01 – obshaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya. Sankt-Peterburg, 2007. 39 s. [in Russian].
12. Bała P. Konstytucyjne prawo do nauki a polski system oświaty [The constitutional right to education and the Polish educational system]. Warszawa, 2009. S. 244. [in Poland].
13. Okoń W. Nowy słownik pedagogiczny [New pedagogical dictionary]. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 1998. S. 84. [in Poland].
14. Pedagogika specjalna [Special pedagogy]. Вилучено із https://pl.wikipedia.org/wiki/Pedagogika_specjalna [in Poland].
15. Pilich M. Ustawa o systemie oświaty [Education System Act]. Komentarz. Wyd. 3. Warszawa, 2009. S. 29. [in Poland].